

“Current state of pension reform in Ukraine”

AUTHORS	Olha Dymnich
ARTICLE INFO	Olha Dymnich (2018). Current state of pension reform in Ukraine. <i>Social and labour relations: theory and practice</i> , 8(2), 75-85. doi: 10.21511/slntp.8(2).2018.08
DOI	http://dx.doi.org/10.21511/slntp.8(2).2018.08
RELEASED ON	Wednesday, 20 March 2019
RECEIVED ON	Wednesday, 31 October 2018
ACCEPTED ON	Monday, 26 November 2018
LICENSE	 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License
JOURNAL	"Social and labour relations: theory and practice"
ISSN PRINT	2410-4752
ISSN ONLINE	2415-3389
PUBLISHER	LLC “Consulting Publishing Company “Business Perspectives”
FOUNDER	State Higher Educational Establishment "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", Social and Labour Relations Institute

NUMBER OF REFERENCES

21

NUMBER OF FIGURES

0

NUMBER OF TABLES

0

© The author(s) 2024. This publication is an open access article.

BUSINESS PERSPECTIVES

Publisher:

LLC "CPC "Business Perspectives"
Hryhorii Skovoroda lane, 10,
Sumy, 40022, Ukraine

www.businessperspectives.org

V. HETMAN KNEU

Founder:

State Higher Educational
Establishment "Kyiv National
Economic University named after
Vadym Hetman",
Prospect Peremogy, 54/1,
Kyiv, 03057, Ukraine

<https://kneu.edu.ua/>

Received on: 31st of
October, 2018

Accepted on: 26th of
November, 2018

© Olha Dymnich, 2018

Olha Dymnich, Ph.D, Senior
Lecturer of the Department
of Insurance, State Higher
Educational Establishment "Kyiv
National Economic University
named after Vadym Hetman",
Ukraine.

This is an Open Access article,
distributed under the terms of the
[Creative Commons Attribution 4.0
International license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits
unrestricted re-use, distribution,
and reproduction in any medium,
provided the original work is
properly cited.

Olha Dymnich (Ukraine)

CURRENT STATE OF PENSION REFORM IN UKRAINE

Abstract

The current phase of Ukraine's development characterizes by a complex of external and internal challenges, which provoked a deep economic crisis in the country, led to a serious deterioration of the living standards, exacerbated social tension.

The way to overcome the economic crisis lies in the implementation of complex long-term economic reforms that require the support of the entire society based on national cohesion, unity and trust to the government. In this context, reliable social protection of the population is becoming one of the main factors of national security in Ukraine. This requires the government to rethink the fundamentals, ideology, strategy and tactics of financial policy in the field of social risk management as well as cardinal practical steps to increase the role and significance of the basic institution of social protection of the able-bodied population in market economy countries - the social insurance system.

The balance of the state social insurance system depends on the financial equilibrium of the Pension Fund of Ukraine, which concentrates about 90% of its financial resources. The path to such an equilibrium lies in the transition to a three-pillar pension system. However, this is possible only if our country achieves economic stability. Premature forced state compulsory accumulative insurance (second pillar of the pension system) under the crisis conditions will create a threat of social tension aggravation.

Thus, under current economic conditions, the introduction of the second pillar of the pension system, although it is an objective necessity, requires clear economic preconditions, the main are: restoration of GDP growth based on overcoming the crisis in the real sector of the economy; the hryvnia exchange rate stabilization; growth of the average monthly wage in the country etc.

Actuality, practical significance as well as insufficient elaboration of this problem caused the choice of the topic of the article, determined its purpose, task, logic and content.

Keywords

the system of compulsory state social insurance, the pension system, Gross Replacement Rate, the Pension Fund of Ukraine, the Accumulation fund, the accumulative level, non-state pension funds, life insurance companies

JEL Classification

G23, H55

О.В. Димніч (Україна)

СУЧАСНИЙ СТАН ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ УКРАЇНИ

Анотація

Нинішній етап розвитку України характеризується складним комплексом зовнішніх і внутрішніх викликів, які спровокували в країні глибоку економічну кризу, призвели до серйозного погіршення рівня життя населення, загострили соціальну напруженість.

Шлях до подолання економічної кризи лежить в площині проведення складних і довготривалих економічних реформ, які вимагають підтримки всього суспільства на основі загальнонаціональної згуртованості, єдності, довіри до влади. В такому контексті надійний соціальний захист населення перетворюється в Україні на один з головних чинників національної безпеки, що вимагає від уряду переосмислення засад, ідеології, стратегії і тактики фінансової політики у сфері управління соціальними ризиками та кардинальних практичних дій щодо підвищення в нашій країні ролі і значення базового інституту соціального захисту працездатного населення в країнах з ринковою економікою – системи соціального страхування.

Збалансованість усієї системи державного соціального страхування залежить від фінансової рівноваги Пенсійного фонду України, в якому зосереджено близько 90% її фінансових ресурсів. Шлях до такої рівноваги лежить в площині переходу до трирівневої системи пенсійного забезпечення. Проте це можливе лише за умови досягнення в країні економічної стабільності. Передчасне примусове запровадження обов'язкового державного обов'язкового накопичувального страхування (другого рівня пенсійної системи) в умовах кризи створить загрозу загострення в суспільстві соціальної напруги. Таким чином, за сучасних економічних умов, запровадження другого рівня пенсійної системи хоча і є об'єктивною необхідністю,

проте воно потребує чітких економічних передумов, головними з яких є: відновлення росту ВВП на основі подолання кризи в реальному секторі економіки; стабілізація курсу гривні; зростання в країні розміру середньомісячної заробітної плати тощо. Актуальність, практична значимість та недостатня опрацьованість зазначеної проблематики обумовили вибір теми статті, визначили її мету, завдання, логіку та зміст.

Ключові слова система загальнообов'язкового державного соціального страхування, пенсійна система, Пенсійний фонд України, Накопичувальний фонд, накопичувальний рівень, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії зі страхування життя

Класифікація JEL G23, H55

ВСТУП

Сучасна система пенсійного забезпечення в Україні має низку суттєвих недоліків, які роблять її неефективною. Немає точної і своєчасної інформації про фінансові потоки в рамках цієї системи. Потребують спрощення і впорядкування чинні процедури збирання внесків, виплати пенсій, обліку даних про трудовий стаж працівників, їхні заробітки і сплачені ними пенсійні внески. Тому, крім основної цілі пенсійної реформи – «...забезпечення достойного рівня життя громадянам, які протягом свого трудового життя сплачували страхові внески, не приховуючи своїх трудових доходів, ...створення рівних можливостей для пенсійного забезпечення громадян незалежно від сфери їх зайнятості та виду діяльності, усунення диспропорцій у розмірах пенсій» [3] - перед нею постають ще такі завдання:

- встановити кореляцію розмірів пенсій величини доходу та трудового стажу;
- забезпечити фінансову стійкість пенсійної системи;
- зацікавити громадян до накопичення коштів на старість;
- створити ефективнішу та дієвішу систему адміністративного управління в пенсійному забезпеченні;
- забезпечити законодавче унормування у цій сфері [16].

1. ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД

Виклики сьогодення у реформуванні світових пенсійних систем розглядалися в роботах таких зарубіжних науковців: Аткинсона, Монт'є, Талера, Маршала, Кассалоу та ін., а також вітчизняних: Надточій, Опаріна, Романенко, Коваля, Гаманкової, Лібанової та ін. Проте не всі аспекти цієї складної та комплексної проблеми досліджені в повній мірі, особливо це стосується другого та третього рівнів пенсійної реформи.

2. МЕТА

Висвітлення проблем реформування пенсійної системи України в розрізі дослідження трьох рівнів пенсійного забезпечення; обґрунтування, що анонсоване урядом введення другого рівня є передчасним, недоцільним та може призвести до ще більшої дестабілізації стану розподілу пенсійних ресурсів в суспільстві.

3. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В статті використовуються такі методи наукового дослідження: емпіричні методи дослідження - спостереження, порівняння та вимірювання; теоретичні методи дослідження - аналіз і синтез, системний підхід; метод порівняння, а також метод спостереження – систематичне цілеспрямоване вивчення об'єкта.

Автор використав інформативні методики дослідження – оцінки та обробки даних, вивчення економічних процесів, визначення закономірностей і тенденцій їх розвитку, виявлення напрямів

подальшого удосконалення цих процесів, виявлення наявних резерви і розробка науково обґрунтованих рекомендації щодо їх використання у суспільній діяльності.

4. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Світовий досвід довів, що розв'язання зазначених проблем лежить у площині створення трирівневої пенсійної системи, яка за сучасних мов довела свою ефективність, оскільки дозволяє, з одного боку, втілити принципи соціальної справедливості, з іншого – принципи страхування. Це означає, що право на пенсію мають усі громадяни, незалежно від їх соціального походження і стану, роду діяльності, місця роботи, релігійної або політичної приналежності. Пенсії, на ряду з іншими видами соціальних виплат та допомог, що виступають основними джерелами існування особи, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий за встановлений законом прожитковий мінімум. Разом з тим, члени суспільства, які працювали довше за інших і сплатили більші розміри страхових внесків, мають отримувати вищу пенсію.

При аналізі пенсійного забезпечення громадян будь – якої країни, основним показником є коефіцієнт заміщення, який характеризує рівень фінансового забезпечення пенсіонерів поряд з грошовим забезпеченням (заробітною платою) працюючих громадян (співвідношення між розміром пенсії та заробітною платою).

Конвенцією Міжнародної організації праці № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» та Європейським кодексом соціального забезпечення передбачений розрахунок коефіцієнта заміщення як співвідношення розміру пенсії типового одержувача та його попередніх доходів. Коефіцієнт заміщення встановлений на рівні 40% лише для типових одержувачів, головною вимогою до яких є наявність 30 років страхового стажу [7].

За даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2018 р. в країні на обліку в органах Пенсійного фонду України перебувало близько 11.7 млн пенсіонерів. Це означає, що на сьогодні кожна третя людина в Україні – пенсіонер. За даними Держстату, коефіцієнт демографічної залежності солідарної пенсійної системи – 95%, тобто фактично один одержувач пенсійних виплат припадає на одного працюючого.

У 2018 р. бюджет ПФУ складав близько 346 млрд грн, в той час, коли сукупний державний бюджет України становив 794 млрд грн. За прогнозами, витрати на людей похилого віку в найближчі роки зростатимуть і становитимуть 17% від ВВП країни в цілому. Якщо порівнювати з європейською практикою, то 17% – найбільша частка від ВВП, що йде на забезпечення пенсіонерів [16].

Разом з тим, навіть витрачаючи половину державного бюджету і велику частку від ВВП на утримання пенсіонерів, більшість людей із виходом на пенсію втрачають той рівень доходу, та відповідно й той рівень життя, який вони мали протягом свого трудового стажу. В липні 2018 р. мінімальна пенсія складала 1.435 грн. Її отримували, за даними Пенсійного фонду, понад 300 тисяч осіб (12.6% загальної кількості офіційно зареєстрованих пенсіонерів). Середній розмір пенсії по Україні на 1 січня 2018 р. становив 2,480.5 грн: від 2.083 грн у Вінницькій області до 2.480 грн в місті Києві [13].

Згідно прогнозів Нацбанку України, якщо інфляція в 2019 р. буде на рівні 6.5%, то соціальні стандарти зростатимуть не швидше за інфляцію. В наступному ж році відповідно проекту Держбюджету України, мінімальна зарплата зросте до 4.173 грн, а пенсія – до 1.497 грн.

Водночас, за цих темпів зростання коефіцієнт заміщення все ж залишатиметься нищівно малим (близько 25%). Хоча міжнародними угодами і українським законодавством встановлено розмір коефіцієнта заміщення для розрахунку пенсій не менший 40%, за прогнозами експертів, протягом найближчих 5-10 років, він матиме тенденцію до зниження та може становити лише 18%.

Коефіцієнт заміщення на кінець 2017 р. становив майже 33%, а у 2009 р. – 56.1%, це досить високе значення для функціонування солідарної пенсійної системи, враховуючи нинішню демографічну ситуацію в країні. Аналіз коефіцієнта заміщення в Україні поряд з даним показником інших країн також підтверджує його високий рівень (Таблиця 1). Таким чином, у деяких країнах навіть сумарні виплати (перший і другий рівні) нижче, ніж виплати пенсій із першого рівня пенсійної системи в Україні. Така ситуація й провокує фінансові проблеми діяльності ПФУ у напрямку забезпечення повної й своєчасної виплати пенсій.

Таблиця 1. Середні коефіцієнти заміщення в Україні та інших країнах в 2017 р.

Джерело: складено автором.

Країна	Перший рівень пенсійної системи (солідарний), %	Другий рівень пенсійної системи (накопичувальний), %	Сумарні виплати, %
Іспанія	45	37	82
Білорусь	40.4	0	40.4
Великобританія	14	15	29
Ірландія	34	38	72
Польща	34	25	59
Угорщина	43	27	70
Україна	33	0	33

Крім того, коефіцієнт заміщення 33% є середнім показником між регіонами, з яких цей показник є найнижчим у м. Києві і найвищим у Вінницькій області. За результатами аналізу демографічного становища, що носить кризовий характер, виникає нагальна необхідність впровадження накопичувальної компоненти в систему пенсійного страхування. Частка осіб у віці старше працездатного за три останніх роки збільшилася з 20.7% до 21.2%, найвища частка таких осіб – в Дніпропетровській – більше 1 млн осіб, Донецькій – 885.5 тис. та Харківській - 880 тис. областях. За прогнозними даними Міністерства праці та соціальної політики і ПФУ, якщо нинішні тенденції старіння населення не зміняться, то до 2040 р. кількість платників внесків зрівняється з кількістю самих пенсіонерів на рівні близько 14 млн осіб (Таблиця 2). Частка осіб, що досягли 55-60 років, в Україні становить більше третини населення.

Таблиця 2. Демографічне навантаження на населення працездатного віку в Україні (осіб на 1000 осіб працездатного віку)

Джерело: складено автором на основі даних [15].

Рік	Діти (0-14 років)	Населення пенсійного віку (15-64 років)	Все населення молодше і старше працездатного віку
2006	281	367	648
2011	279	390	669
2016	221	231	452
2021 (прогноз)	317	509	826
2026 (прогноз)	312	561	873

В Україні середня тривалість життя є найнижчою в Європі і в 2018 р. становить 77 років для жінок і 67 років – для чоловіків. Такий низький показник для чоловіків пояснюється високою смертністю їх у середньому віці. Як і в європейських країнах, в Україні зберігається тенденція до вікових змін у бік зростання частки літніх людей. Внаслідок сплеску народжуваності впродовж 60-70-х років та його критичного спаду впродовж 80-90-х, на тлі збільшення загальної тривалості життя та незначного збільшення народжуваності, спостерігається дисбаланс чисельності населення пенсійного віку по відношенню до чисельності населення працездатного віку, який має тенденцію до погіршення, починаючи з 2020 р. [15]

Отже, аналіз стану пенсійного забезпечення в нашій країні з фінансової точки зору, показав необхідність активізації демографічної політики держави. Це вимагає скорішого впровадження другого (накопичувального) рівня пенсійної системи.

В більшості розвинених країн Західної Європи реформування розпочалося з середини ХХ-го століття. Це був період післявоєнного економічного підйому, який характеризувався достатньо високими темпами росту заробітних плат разом із неспроможністю урядів забезпечити такі ж темпи росту

пенсійних виплат в рамках державної солідарної системи. Єдиним способом розв'язати проблему цієї невідповідності стало використання можливостей індивідуального пенсійного нагромадження поряд з застосуванням солідарної моделі пенсійного забезпечення. В теперішній час з трьох рівнів складаються пенсійні системи Німеччини, Великої Британії, Швейцарії, Швеції та інших країн [2]. Зазвичай це такі рівні: державне обов'язкове пенсійне страхування (солідарна система); виробниче (професійне, трудове) пенсійне страхування та приватне страхування. Суб'єктами такої системи в більшості країн світу є державні пенсійні фонди (у межах солідарної системи), недержавні пенсійні фонди, страхові компанії та інші фінансові організаціями. Ринок недержавного накопичувального страхування в усьому світі характеризується не лише розгалуженою інфраструктурою, а й великими розмірами, що пов'язано зі специфікою накопичувальної системи та особливістю послуг зі страхування життя і пенсій.

В Україні процес реформування основоположних економічних і правових механізмів пенсійної системи, зміну її параметрів і структури, формування нової для України сукупності цивільно-правових відносин, що регулюють питання власності пенсійних накопичень, набуття і реалізацію пенсійних прав, започаткували перші два базових законодавчих акти, які набрали своєї чинності з 2004 р.: Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [18] та «Про недержавне пенсійне забезпечення» [21]. Результатом розпочатої пенсійної реформи має стати створення трирівневої системи пенсійного забезпечення.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено структуру та механізми функціонування трирівневої пенсійної системи, яка розроблялася з урахуванням соціально-економічного та політичного становища в нашій державі. При прийнятті цих законодавчих актів очікується, що пенсійна реформа відбудеться у стислі терміни і значно розширить можливості для підвищення добробуту населення та економічного зростання в нашій країні.

За розрахунками фахівців, співвідношення між трьома рівнями пенсійної системи (державний солідарний, державний накопичувальний і недержавний) має складати 40/25/35 відповідно [12].

Перший рівень - це солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Перший рівень пенсійної системи базується на засадах солідарності, субсидування, виплати пенсій та надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду. Внески до цієї системи сплачуються усіма працюючими громадянами країни та їх роботодавцями.

У реформованій солідарній системі розмір пенсії має залежати від розміру доходу, з якого сплачувались пенсійні внески та страхового стажу, протягом якого вони сплачувались. Передбачається, що з переходом до трирівневої системи за рахунок цих коштів виплачуватимуться лише мінімальні страхові пенсії.

В рамках солідарної системи з 2001 р. запроваджено персоніфікований облік відомостей про заробіток громадян та сплату ними пенсійних внесків. На основі цих даних призначаються і виплачуються пенсії. Ведення та обслуговування такої системи продовжуватиме здійснювати Пенсійний фонд України.

Другий рівень – це накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Суть цього рівня полягає у тому, що частина обов'язкових внесків до пенсійної системи при незмінному загальному рівні пенсійних відрахувань накопичуватиметься у єдиному Накопичувальному фонді і обліковуватиметься на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, які сплачуватимуть такі внески. Заплановано, що ці кошти будуть інвестуватися в економіку країни з метою отримання інвестиційного доходу і захисту їх від знецінення через інфляцію. Управління пенсійними коштами здійснюватимуть компанії з управління активами, обрані на конкурсній (тендерній) основі, які мають ліцензію на зазначену діяльність. При інвестуванні пенсійних активів компанії будуть діяти згідно з вимогами законодавства щодо напрямків інвестування та вимог щодо диверсифікації інвестиційних вкладень. Безпосереднє зберігання пенсійних активів буде здійснювати банківська установа - зберігач, яка буде нести відповідальність за цільове використання цих активів. Кошти, що обліковуватимуться на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян,

будуть власністю цих громадян і вони зможуть скористатись ними при досягненні пенсійного віку (або у передбачених законодавством випадках - раніше цього терміну, наприклад, у випадку інвалідності). Виплати з Накопичувального фонду будуть здійснюватися додатково до виплат із солідарної системи і збільшуватимуть рівень пенсійного забезпечення. Цей рівень базується на засадах нагромадження майбутніми пенсіонерами (застрахованими особами) коштів на накопичувальних пенсійних рахунках у Накопичувальному фонді [14].

Третій рівень - це добровільна недержавна система пенсійних заощаджень. В рамках цієї системи працівники мають можливість збільшити розмір майбутньої пенсії шляхом додаткових відрахувань з заробітної плати до обраного ними недержавного пенсійного фонду (корпоративного, відкритого, професійного), страхової організації, кредитної установи для додаткових пенсійних виплат, які мають доповнювати пенсії, отримувані у зв'язку з участю у першому та другому рівнях. Важливим є те, що пенсійні внески до недержавних пенсійних фондів та інших суб'єктів третього рівня сплачуватимуться не лише робітниками - працівниками, а й роботодавцями, що має додатково сприяти підвищенню рівня життя громадян при досягненні ними пенсійного віку. Передбачається поступовий перехід до обов'язкових пенсійних відрахувань роботодавців на користь працівників, зайнятих на шкідливих виробництвах (такі відрахування здійснюватимуться у професійні або корпоративні пенсійні фонди). Внески до недержавних пенсійних фондів (страхових компаній, кредитних установ) як з боку працівників, так і їх роботодавців, а також отриманий інвестиційний дохід заохочуються податковими пільгами [9]. Розмір пенсії в такій системі залежить від розміру страхових внесків та терміну, протягом якого ці внески накопичувались, а також розміру інвестиційного доходу, отриманого на залишок внесків.

Система недержавного пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень, набула значного поширення у світі [9].

Враховуючи міжнародну усталену практику класифікації фінансових установ, в якій виділяють дві ключові групи посередників (банківські та небанківські установи), можна стверджувати, що пенсійна реформа в Україні, якщо її вдасться здійснити, дасть поштовх для формування повноцінної системи фінансових посередників [8]. Реформування пенсійної системи позитивно вплине також на фінансову стабільність системи соціального страхування України, систему державних фінансів, ринок праці.

При цьому, найбільше значення має формування накопичувальної компоненти (обов'язкового та добровільного пенсійного страхування), яка дозволяє, з одного боку, формувати довгострокові інвестиційні ресурси для фінансування економічного зростання, а з іншого - підвищити рівень самостійності та відповідальності громадян за розмір своєї майбутньої пенсії.

Запровадження другого рівня пенсійної системи є об'єктивною необхідністю, проте воно потребує чітких економічних передумов, головними з яких є: по-перше, відновлення росту ВВП на основі подолання кризи в реальному секторі економіки; по-друге, стабілізації курсу гривні; по-третє, збалансування бюджету ПФУ; по-четверте, нагромадження фінансових ресурсів для компенсації втрат ПФУ у зв'язку із перенаправленням частки ЄСВ до державного Накопичувального фонду; по-п'яте, відродження фондового ринку і створення системи державних гарантій щодо збереження пенсійних активів. Як наголошують фахівці, якщо вдасться забезпечити належну прибутковість інвестування активів Накопичувального фонду, українські громадяни зможуть отримати в другому рівні пенсійної системи виплати, які на 15-20% збільшать чинний нині в солідарній системі коефіцієнт заміщення заробітку перед виходом на пенсію. Це, власне, і є той результат, заради якого впроваджується обов'язкова накопичувальна пенсійна система. Але разом з тим, передчасне примусове запровадження другого рівня пенсійної системи в період економічної кризи зможе призвести до загострення в суспільстві соціальної напруги.

За сучасних економічних умов головні зусилля українського уряду щодо подальшого реформування пенсійної системи мають бути спрямовані на підтримку третього рівня, в межах якого, відповідно до чинного законодавства, пенсійне забезпечення може здійснюватися:

- недержавними пенсійними фондами (НПФ) при укладенні пенсійних контрактів між адміністраторами та вкладниками таких фондів;
- страховими організаціями при укладенні договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду (надають відповідні послуги відповідно до Закону України «Про страхування», але у зазначеному законі на сьогодні немає розгорнутих положень, які б регулювали цей вид страхової діяльності);
- банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (ці послуги банків в Україні поширення поки що не знайшли) [4].

Наразі основними суб'єктами третього рівня пенсійної системи України виступають НПФ - фінансові установи, що накопичують кошти на додаткову недержавну пенсію та здійснюють пенсійні виплати учасникам фонду. Учасники НПФ – це особи, на користь яких сплачуються пенсійні внески до НПФ, а вкладники – це особи, які здійснюють такі внески (самі учасники, їх роботодавці, професійні об'єднання, члени сім'ї) [11].

За своєю економічною суттю недержавні пенсійні фонди є інститутами спільного інвестування, тому до їх діяльності, як правило, застосовують регулятивні та контрольні принципи аналогічних інституцій спільного інвестування. НПФ створюється, провадить діяльність і ліквідується згідно з Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». НПФ має статус неприбуткової установи, тобто не має на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між засновниками фонду. Весь отриманий фондом інвестиційний дохід розподіляється тільки між його учасниками [19].

Місце і роль недержавних пенсійних фондів у фінансовій системі держави визначаються низкою чинників, найважливішими з яких є макроекономічні та правові передумови функціонування НПФ. Головна перевага участі недержавних пенсійних фондів у системі пенсійного забезпечення полягає в тому, що вони дозволяють розподілити між трьома її складовими ризики, пов'язані із змінами у демографічній ситуації (до яких найбільш чутливою є солідарна система) та з коливаннями в економіці і на ринку капіталів (що найбільшим чином впливає на накопичувальну систему) [10]. Такий розподіл ризиків дозволяє зробити пенсійну систему більш фінансово збалансованою та стійкою, що є обов'язковою умовою для ефективного її функціонування [5].

Створення недержавних пенсійних фондів стимулюється державою. Наприклад, Податковий кодекс передбачає низку пільг для учасників НПФ: на валові витрати відносяться суми пенсійних внесків у межах 15% зарплати працівника за рік і податкової соціальної пільги (1.4 прожиткового мінімуму для працездатних осіб); пенсійні внески не включаються до фонду оплати праці, тобто на них не здійснюються обов'язкові соціальні нарахування; дозволено інвестувати в цінні папери одного емітента до 5% пенсійних активів НПФ [20]. Проте, незважаючи на податкові та інші стимули, діяльність недержавних пенсійних фондів поки що не можна назвати такою, щоб можна було говорити про помітну роль НПФ у пенсійному забезпеченні громадян. Причини криються в несприятливій макроекономічній ситуації в Україні і в тому, що недержавним пенсійним фондам бракує досвіду.

Крім того, діяльність таких фондів на сьогодні є незрозумілою і непрозорою, адже згідно із Рейтингом відкритості недержавних пенсійних фондів, складеним Комітетом фінансового ринку і питань соціальної відповідальності бізнесу при Торгово-промисловій палаті України, тільки 8 недержавних пенсійних фондів з 64, зареєстрованих у 2018 р., повністю розкривають інформацію про свою діяльність. Інформація по інших фондах в мережі є тільки частково, а дані про 6 фондів і взагалі відсутні.

З недержавними пенсійними фондами в цьому сегменті фінансового ринку конкурують страхові компанії, що мають ліцензію на укладення договорів зі страхування життя [14]. Договір страхування життя, згідно зі статтею 6 Закону України «Про страхування», «передбачає обов'язок страховика здійснити страхову виплату згідно з договором страхування у разі смерті застрахованої особи, а також,

якщо це передбачено договором страхування, у разі дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування та (або) досягнення застрахованою особою визначеного договором віку. Умови договору страхування життя можуть також передбачати обов'язок страховика здійснити страхову виплату у разі нещасного випадку, що стався із застрахованою особою, та (або) хвороби застрахованої особи. У разі, якщо при настанні страхового випадку передбачено регулярні послідовні довічні страхові виплати (страхування довічної пенсії), обов'язковим є передбачення у договорі страхування ризику смерті застрахованої особи протягом періоду між початком дії договору страхування та першою страховою виплатою з числа довічних страхових виплат. В інших випадках передбачення ризику смерті застрахованої особи є обов'язковим протягом всього строку дії договору страхування життя» [17], тобто за всіма своїми ознаками договір страхування життя може виконувати функції договору пенсійного страхування.

Кількість страховиків, що можуть здійснювати пенсійне страхування, становила на перше півріччя 2018 р. 31 компанія. Частка таких договорів склала 10.4% в загальному обсязі страхових премій (близько 1.7 млн грн) [11]. Такий показник є набагато меншим, ніж показники недержавних пенсійних фондів, хоча послуги страхових компаній мають низку переваг перед послугами НПФ. Так, наприклад, страхова компанія зі страхування життя:

- здійснює виплату довічної пенсії, в той час, як НПФ спроможний забезпечити лише строкову пенсію, виплата якої здійснюється протягом визначеної кількості років і припиняється після закінчення терміну;
- гарантує мінімальний розмір майбутньої пенсії. До того ж, придбавши поліс пенсійного страхування, страхувальник точно знатиме мінімальний розмір виплат, їх періодичність, а також те, на які кошти розраховуватиме його родина у випадку його смерті;
- при укладенні договору немає прив'язки до пенсійного віку;
- окрім пенсійного страхування має можливість запропонувати страхувальникові інші страхові продукти;
- надає страхувальникам на момент укладання договору право вибору: при закінченні дії договору отримати пенсію одноразово або перетворити її на довічну.
- має законодавчо встановлене право розмір накопичувальних внесків і, власне, пенсій прив'язати як до гривні, так і до вільно конвертованої валюти;
- сплачує викупну суму при достроковому розірванні договору, в той час як кошти, вкладені в НПФ, учасник не може відкликати до настання пенсійного віку [11].

Крім того, «лайфові» страхові компанії допомагають роботодавцю вибудувати гнучку систему мотивації персоналу. Наприклад, укладаючи договір зі страховою компанією, можна поставити умову, за якою пенсійні накопичення стають власністю працівника лише після визначеного строку роботи на підприємстві, виконання певного проекту чи досягнення інших об'єктивних та наперед визначених цілей або показників. При цьому у разі невиконання зазначених у договорі умов або дострокового звільнення працівника, кошти йому не виплачуються та спрямовуються на пенсійне забезпечення та стимулювання інших працівників. У недержавних пенсійних фондах, за законом, роботодавець не має такого права: гроші з моменту внеску в НПФ стають власністю працівника, незважаючи на те, чи залишиться він працювати на підприємстві, чи звільниться.

Таким чином, кожен з учасників третього рівня пенсійної системи України, має свою специфіку, переваги та недоліки. У роботодавців і працівників є реальна можливість свідомого вибору.

Як очікувалося, запровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення дозволило б підвищити її незалежність від змін в економічній політиці та стану поточного платіжного балансу - чинників, які зазвичай впливають на рівень пенсійного забезпечення при його побудові на традиційних солідарних принципах. Однак ця мета поки що не досягнута. Сучасний кризовий стан економіки України не дозволяє прогнозувати швидких позитивних змін в пенсійній системі нашої країни. Реалізації головної мети реформи – забезпечення фінансової стабільності пенсійної системи – досягти не вдалося. Диверсифікації

джерел матеріального забезпечення пенсіонерів за рахунок накопичувального державного страхування та недержавного пенсійного забезпечення так і не відбулося. Пенсійна система продовжує перебувати у кризовому стані. В даний час в Україні як і раніше реально діє лише перший її рівень – солідарна система пенсійних виплат. Накопичувальна система державного пенсійного страхування так і не була запроваджена і, на нашу думку, в найближчий час впроваджена не буде, хоча анонсоване її введення з 1 січня 2019 р. Більш того, за роки, що минули з часу прийняття відповідного законодавчого акту, так і не вдалося виробити в суспільстві і в політичних колах єдиної думки про доцільність її впровадження, зважаючи на відсутність в Україні необхідних для цього економічних умов.

На думку автора, впровадження другого рівня пенсійної системи повинне розглядатися лише після вирішення проблем структурного дефіциту першого рівня на стабільній основі, забезпечення макроекономічної і фінансової стійкості, а також введення в дію всіх необхідних елементів правової та регуляторної інфраструктури (закон про діяльність компаній, закон про ринок цінних паперів відповідно до міжнародно визнаних принципів, процедури забезпечення застави і процедур банкрутства, визначені права кредиторів та майнові права, а також введені правила бухгалтерського обліку платіжних систем, визначені функції довірених зберігачів та депозитаріїв) [1].

Оскільки ці умови в Україні ще не виконані, введення накопичувальної системи повинно бути відкладене.

Третій рівень системи – недержавне пенсійне забезпечення – залишається нерозвиненим через ті ж обставини – глибоку кризу економіки України, нестабільність її фінансового сектора.

Пенсійна реформа є політично непростим процесом, і тому просувається повільно. Але її здійснення конче необхідне, інакше українські пенсіонери продовжуватимуть потерпати від бідності, а дефіцит державного бюджету і Пенсійного фонду зростатиме. Отже, реформування вітчизняної пенсійної системи вимагає прискорення, проте разом з цим виникає низка загроз, які потрібно враховувати [6].

По-перше, передача управління пенсійними коштами до компетенції недержавних пенсійних фондів потребує виняткової уваги держави до забезпечення їх фінансової стабільності. Необхідно розробити і запровадити показники оцінки фінансової надійності та платоспроможності цих фінансових установ, як це зроблено, наприклад, для страхових компаній.

По-друге, потрібно забезпечити ефективне управління коштами, які акумулюють недержавні пенсійні фонди. З цією метою пенсійні фонди мають використовувати різноманітні фінансові інструменти. Зважаючи на вкрай низький рівень розвитку вітчизняного фондового ринку, достатня надійність, прибутковість, ліквідність та диверсифікованість таких вкладень гарантована бути не може.

По-третє, втручання держави в процес управління коштами пенсійних фондів з метою забезпечення їх надійності та з міркувань макроекономічної стабілізації може завершитися вимогою тримати певну частку цих коштів у державних цінних паперах. На жаль, ліквідність державних цінних паперів, як показав досвід кінця 90-х, не є безсумнівною. Це породжує недовіру до державних гарантій і створює додаткову соціальну напругу в суспільстві.

По-четверте, економічна криза, що має ще більше загострення у зв'язку із анексією Криму та воєнними діями на сході України, не дає підстав для оптимізму щодо механізмів збереження та примноження коштів приватних страхових фондів. Високий рівень економічної невизначеності щодо темпів інфляції, динаміки валютного курсу, законодавчого регулювання фінансового ринку позбавляє недержавні пенсійні фонди можливості здійснювати належне стратегічне планування. Отже, не виключена можливість утворення на базі таких фондів свого роду «фінансових пірамід», навіть з об'єктивних причин.

По-п'яте, не зовсім своєчасним та коректним виглядає державне примушення щодо здійснення громадянами обов'язкових накопичувальних пенсійних заощаджень за умов, коли дохід значних верств населення України знаходиться на рівні, нижчому за прожитковий мінімум. Цілком очевидно, що наразі

переважна більшість людей неспроможна сплачувати додаткові внески з індивідуального страхування.

ВИСНОВКИ

Попри беззаперечну важливість і необхідність пенсійної реформи, її запровадження потребує виваженості та обережності. Подальший розвиток соціального забезпечення на страхових засадах можливий лише на базі досягнення стійкого економічного зростання, що базується здебільшого на внутрішніх чинниках економічного розвитку і супроводжується стабільним поліпшенням фінансового стану громадян, підприємств і держави.

На думку автора, до того часу, коли значна кількість учасників накопичувальної системи пенсійного забезпечення почне виходити на пенсію, ринки можуть вже стабілізуватися. Однак, якщо криза затягнеться, а вартість активів не відновиться досить швидко, більша кількість населення досягне пенсійного віку так і не нагромадивши достатніх пенсійних коштів. За цих умов і до настання економічної стабілізації автор рекомендує вкрай обережно підходити до здійснення пенсійних реформ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Amahlobeli, D. (2017). Реформування пенсійної системи України [Reformuvannya pensiinoi systemy Ukrainy]. Retrieved from <https://www.imf.org/~media/Files/Countries/ResRep/UKR/042517-reforming-ukraine-pension-system.ashx>
2. Brunnermeier, M., Crock, A., Goodhart, C., Persaud, A., & Shin, H. (2009). *The fundamental principles of financial regulation* (Geneva report on the world economy 11). Retrieved from <http://www.princeton.edu/~markus/research/papers/Geneva11.pdf>.
3. Dymnich O. (2014). Дотримання принципів соціальної справедливості при розподілі ресурсів Пенсійного фонду України [Dotrymannja principiv socialnoi spravedlivosti pri rozpodili resursiv Pensiinoho fondu Ukrainy] (206 p). Kyiv: Logos.
4. Dymnich, O. (2003). Роль банків в управлінні коштами державного соціального пенсійного страхування [Rol bankiv v upravlinni koshtamy derzhavnoho sotsialnoho pensiinoho strakhuvannia]. In *Bankivska sistema v umovakh transformatsii finansovoho rynku* (87-89). K.: KNTEU.
5. Dymnich, O. (2012). Недержавні пенсійні фонди в системі пенсійного забезпечення України [Nederzhavni pensiini fondy v systemi pensiinoho zabezpechennia Ukrainy]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky*, 109-116. Retrieved from <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/2655>
6. Dymnich, O. (2014). Пенсионная реформа в Украине и ее результаты [Pensionnaya reforma v Ukraine i yeye rezul'taty]. Sankt-Peterburg: Nestor – Istoriya.
7. International labour organization. *Social security (minimum standards) convention, 1952 (No. 102)*. Retrieved from https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312247
8. Korneev, V. (2003). Кредитні та інвестиційні потоки капіталу на фінансових ринках [Kredytni ta investytsiini potoky kapitalu na finansovykh rynkakh] (376 p.). Kyiv: NDFI.
9. Leonov, D. (2007). Недержавні пенсійні фонди в Україні: стан та проблеми формування активів та розвитку інвестиційної діяльності НПФ [Nederzhavni pensiini fondy v Ukraini: stan ta problemy formuvannia aktyviv ta rozvytku investytsiinoї diialnosti NPF]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*, 1-2, 79-91.
10. Londar, S. (2011). Вплив фактора вікової структури населення на збалансованість пенсійної системи у довгостроковому періоді [Vplyv faktora vikovoї struktury naselennia na zbalansovanist pensiinoї systemy u dovhostrokovomu periodi]. *Finansy Ukrainy*, 10, 44-58. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2011_10_5
11. Natsionalna komisiiia, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh (2018). Підсумки діяльності страхових компаній за I півріччя 2018 року [Pidsumky diialnosti strakhovykh kompanii za I pivrichchia 2018 roku]. Retrieved from <https://forinsurer.com/files/file00642.pdf>
12. PADCO Social Sector Restructuring Program. Retrieved from: <http://www.padco.kiev.ua>
13. Pensiinyi fond Ukrainy (2017). Звіт про роботу Пенсійного фонду України [Zvit pro robotu Pensiinoho fondu Ukrainy]. Retrieved from <https://www.pfu.gov.ua/32629-zvit-pro-rohttps-www-pfu-gov-ua-33226-zvit-golovy-pravlinnya-pensijnogo-fondu-ukrayiny-oleksiya-zarudnogo-pro-robotu-u-2017-rotsi-botu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-u-2017-rotsi-byudzheth-priorytety-diyaln/>
14. Rudyk, V. (2014). Сучасні тенденції розвитку системи пенсійного страхування в Україні [Suchasni tendentsii rozvytku systemy pensiinoho strakhuvannia v Ukraini] (187 p.). Kamianets-Podilskyi: Abetka.
15. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://ukrcensus.gov.ua/>
16. Tretiakova, H. (2015). Що буде, якщо не розпочати пенсійну реформу і які можливі варіанти виходу з «пенсійного колапсу» [Shcho bude, yakshcho ne rozpochaty pensiinu reformu i yaki mozhyly varianty vykhodu z «pensiinoho kolapsu»]. *Forbes Ukraina*. Retrieved from <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1406080-shcho-bude-yakshcho-ne-rozpochati-pensijnu-reformu>
17. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» № 2745 – III [Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro strakhuvannia» No. 2745 – III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

[show/2745-14](#)

18. Verkhovna Rada of Ukraine (2003). Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058 – IV [*Zakon Ukrainy «Po zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia» No. 1058 – IV*]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
19. Verkhovna Rada of Ukraine (2003). Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» № 1057 – IV [*Zakon Ukrainy «Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia» No. 1057 – IV*]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>
20. Verkhovna Rada of Ukraine (2010). Податковий кодекс України [*Podatkoviy kodeks Ukrainy*]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
21. Verkhovna Rada of Ukraine (2011). Про внесення змін до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4225-17>